

**Allanazar Ábdievtnıń «Jın-jıpırlar uyası» romanınıń syjeti, kompozıyası
hám ideya-tematikalıq ózgesheligi**

Keńesova Aysulıw

QMU qaraqalpaq ádebiyatı kafedrası stajyor-oqıtıwshısı

Jazıwshı Allanazar Ábdievtnıń kóp ǵana bahalı shıǵarmaları qaraqalpaq ádebiyatında óziniń elewli ornına iye. Onıń dóretpelerin súyip oqımaǵan oqırmanıń ózi joq bolsa kerek. mine onıń sonday dóretpelerinen biri «Jın-jıpırlar uyası» romanı bolıp esaplanadı. Bul roman kólemi jaǵınan 88 bet bolıp, onda waqıyalardıń bayanlanıwı birqansha ózgeshe kóriniske iye. Roman mayda-mayda baplarǵa bólingen. Hár bir bapta sóz etiliwshi waqıyalar romandı oqıp otırǵan hár bir oqıwshını tereń oyǵa saladı. Sonday-aq, kitaptı oqıǵ bolǵannan soń kózińizge erksiz jas keledi. waqıya qaharmanlarınıń ómiri sizdi olar ushın qayǵırıwǵa, olardıń ómirine degen ashınıwdı oyandıruwǵa májbúr qıladı. basınan aqırına shekem shiyelenisken táǵdirler sizdi hár tárepleme oylandıradı. Jazıwshı shıǵarmanı sonshellı dárejede bayanlawǵa háreket etken siz onı oqıp otırǵanıńızda waqıyalar sizdiń qaptalıńızda júz berip atırǵanday bolıp kórinedi. Waqıya qaharmanları sizge tanıs adamlarday bolıp seziledi. Álbette bul jazıwshınıń sheberliginen. Óytkeni qanday da bir waqıyanıń kartinasın kóz aldınıńızda bolıp atırǵanday etip súwretlew hár bir jazıwshınıń qolınan kele bermeydi. Degen menen Allanazar Ábdiev buǵan erise alǵan sheber jazıwshılardıń biri boldı.

«Jın-jıpırlar uyası» Allanazar Ábdievtnıń súyekli dóretpeleriniń biri bolǵan bul romanınıń tiykarǵı ideya-tematikalıq ózgesheligi sonnan ibarat, onda zaman haqıyqatlıǵı, turmıs gúres-gúyzelisleri, insap, ádillik, jaqsılıq penen jamanlıq, nainsaplıq, jala-dóhmet, jamanlıqtıń arpalısları, insannıń basındaǵı ayırıqsha este qalarlıq máwritleri jazıwshınıń ózine tán sheberligi menen júdá qızıǵarlı hám kórkem túrde súwretlengen.

Jazıwshı óziniń bul dóretpesinde eki baslı qaharman Qayp hám Sayımbettiń ómiri tiykarında jámiyetimizde bar bolǵan unamsız is-háreketlerdiń aqıbetlerinen jábir shekken jábirkesh insanlardıń ayanıshlı ómirin súwretlep beriwge háreket etken. Bul eki baslı qaharman ómirden azap shekken insanlar bolıp esaplanadı. Olar ómirde hámıyshe ádalat ushın gúresip keledi. jaman joldan júretuǵınlarǵa tuwrı joldan júrip, hadal miynet etiw kerek ekenligi haqqında uqtıradı. Jámiyetindegi basshılardıń unamsız

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 9. September 2024

is-háreketlerine qarsı turadı. Jaman jol menen baylıq arttırıp yáki bolmasa iplás is-háreketler arqalı abıray, mártebe hámel arttırıwdan arınadı. Bul eki personajda arnamıs kúshli. Degen menen olar usınday tik minezleri menen ómirdiń ashshı soqısına duwshar boladı. Olardı ómir ayanıshlı túrde óziniń ashshı sinawları menen sinap azap beredi. átirapındaǵı bay adamlardan jábir shegedi.

Romanniń baslı qaharmanlarınan biri bolǵan Qayıp jaslayınan oqıwǵa qushtar aqıllı, bileginde jolbarıstay kúshi bar jigit. Mektepte hámmeden jaqsı oqıydı. Onıń hámiyshe haq sózdi sóylewi hám nahaqlıq ushın heshkimdi ayamawı sıyaqlı qásiyetleri ushın, onnan qalaberdi onıń bilegindegi kúshiniń kópligi ushın mekteptegi hámme onnan qorqar hátte ayırımları onı húrmet qılar edi. Qayıp mektepte joqarı bahaǵa oqıǵanı ushın onıń ustazı Sayımbet onı hámiyshe qollap júredi. Degen menen Qayıptıń bir kemshiligi bar edi. Olda bolsa, onıń jarlılıǵı. Mine usı nárese onıń ómiriniń túpten ózgeriwine, ómirinde kóp ǵana burılıslardıń bolıwına sebepshi boladı. Ol basqalarday pálensheniń balası emes edi. Qansha jaqsı oqımasın mektebindegi abıraylı bir baydıń qızı onıń menen «Altın medal»ǵa talasadı. Mektep direktori Mırzamurat Fazilov hádden zıyat hújdansız adam edi. Ol hámiyshe paraxorlıq penen shuǵıllanıp keliwshi iplás adam. Onıń kesirinen eki qaharmanniń yaǵnıy Qayıp penen Sayımbettiń ómiri astan-kesten bolıp ketedi. Bir ǵana usı Mırzamurat Fazilov obrazı arqalı eki insanniń ómiri ashınarlı túske enedi.

Ekinshi baslı qaharman Sayımbet obrazı sizdi tereń oyǵa shómdirediá óytkeni bul obraz basında qanday bolǵan al sońında qanday boladı. Mine usın nárese sizdi oylawǵa, oylanıwǵa májbúr qıladı. Sayımbet romanda jinni obrazında sáwlelenedi. Degen menen ol pútkilley jinni emes bálkim turmıstıń ashshı soqılları nátiyjesinde usınday jaǵdayǵa túsip qalǵan qaharmanlardan biri edi. Ol jinni bolıp ketpesinen aldın mektepte úlgili, sawatlı, aqkókirek hám hadal muǵallım bolǵan. Hárdayım óziniń oqıwshılarına ádalat haqqında, tuwrı joldan júriw kerekligi haqqında uqtırıp kelgen. Qay jerde ádalatsızlıq bolsa soǵan tuwrılıq penen juwap qaytaratuǵın bolǵan hám bunday iste ol heshnárseden hátteki heshkimnen qorıqpaǵan. Kún kóriw ushın adamlardan para da almaǵan. Adamlarǵa lawazımına qarap emes bálkim haqıyqatlıqtı jaqlaw hám jaqlamawına qarap qatnas jasaytuǵın unamlı obrazlardıń biri. Sayımbettiń jinni bolıp ketiwniń sebebi mektep direktori Mırzamurat Fazilov penen arasında kelip shıqqan keskin konflikttiń aqıbetinde edi.

Mırzamurat Fazilov mektep direktori. Paraxor, insapsız hám iplás qaharman obrazın jaratqan romanda. Ol adamlarǵa lawazımına, ataq-abırayına hám qaltasındaǵı

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 9. September 2024

aqshasınıń bar yáki joqlığına qarap qatnas jasaytuǵın. Soǵan qarap sıylaytuǵın qaharman obrazı. Ol romannıń basınan aqırına shekem qatnasıwshı tiykarǵı qaharmanlardan biri bolıp esaplanadı. Usı bir ǵana qaharman obrazı arqalı romannıń ishindegi qaharmanlardıń ómiri ózgerip ketedi. Qayıp penen Sayımbettiń ómiriniń azap penen ótiwine sebepshi boladı. Biraq roman sońında iyttay xor bolıp Qayıp tárepinen óltiriledi hám Qızketken kanalına taslanadı. Ómiri dawamında alǵanı tek ǵana ǵargıs edi. Qansha mal dúnya toplaǵanı menen hámmesi haram jol menen arttırılǵan baylıqlar. Olardıń hámmesinde Qayıp penen Sayımbet qusaǵanlardıń kóz jası bar.

Joqarıda Qayıp, Sayımbet hám Mirzamurat Fazilovtıń romanda jaratqan obrazları haqqında qısqasha túsinik berip óttik. Endi romandı tikkeley analizlewge, romandı ele de anıqlastırıp ashıp beriwge, ondaǵı waqıyalardıń tiykarı nede? Ne ushın Qayıp qamalıp ketti? Ne ushın sawatlı hám ómiri dawamında tek ǵana hadallıq haqqında insanlarǵa sóylewshi Sayımbet muǵallım jinni bolıp ketti? Mine usı sorawlarǵa anıq juwap izleyviz.

Joqarıda aytıp ótkenimizdey roman kólemi boyınsha 87 bet bolıp, óz ishinde mayda-mayda XXVI bapqa bólingen. Waqıyalardıń súwretleniwi bolsa ózgesheligi menen ayırılıp turadı. Mısalı birinshi bapta Qayıp haqqında sóz bolsa, ekinshi bapta Sayımbet haqqında sóz boladı. Roman basınan aqırına shekem usı eki qaharmannıń ómirin aralastırıp súwretlewge qurılǵan. Arasında bolsa Qayıp penen sayımbetti bir bap ishinde bayanlaǵan syujetler de kózge taslanadı. Kitaptı oqıp otırǵan waqtıńızda roman «Jın-jıpırlar uyası» dep atalǵanın túsinbey qalamız. Ne ushın jazıwshı óziniń shıǵarmasın bulay atadı eken? yáki romanda jın-jıpırlar yáki qanday da bir mifologiyalıq obrazlar súwretlengen be? – usınday sorawlar oyıńızǵa keledi. Al, kitaptı oqıp otırıp jáne hayran qalasız. Óytkeni birese Qayıptıń ómiri sóz etilse, birese Sayımbet jinniniń ómiri sóz etiledi. Bular bir roman emes bálkim mayda gúrriń emes pe? – dep te oylap qalasız. Biraq romandı aqırına shekem oqıp bolǵannan soń ǵana bul eki qaharmannıń bir-biri menen baylanıslı tárepi bar ekenligin kóriwimiz múmkin.

Romannıń baslanıwında epigraf sıpatında mına qatarlar keltirilgen: *«Ata-anaǵa qansha xızmet etsen de azlıq etedi: basına sarayday saxana jay saldır, waqıt ótiwi menen tozadı, joq boladı. Kewil túpkirinen shıǵıp, júrek qanı menen suwǵarılıp binyad bolǵan dóretpeler ǵana máńgilik. Usı esaptan bul idirdi súyekli shıǵarmam – romanımdı – kitabımdı men ushın o, bu dúnyada da máńgibaqıy áziz Insan, Marxum ákemiz Idireys (Reyipnazar) Ábdi ulınıń ólmes ruwxına baǵış ettim»* (Avtor)

«Bul dúnyanıń kórki adam balası,

Ájiniyaz¹

Birinshi bap, «*Mashinalar dizbegi qumnıń ústi menen úranıp júrip kiyatır. Isildağan shege qum dóńgelektiń aynalıwına kesent beredi. azańǵı payıt bolıwına qaramastan kún oǵada ıssı edi. Soǵan qaraǵanda túske jaqın táwir-aq mıs qaynaydı dep shamalaysań.*

Dozaqta usınday qısqılshań payıt bolǵanda ǵoy, kúshli birewi, yáki dáslepki turǵan adam iyelep, hesh kimgе aynanıń aldın bermey turıp alar edi. Yamasa sol jerdi berip, qudaydıń biypul hawasınan nápeslendirgeni ushın sennen aqsha talap eter edi, – dep oylap qoydı, Qayıp shúykil sarı shashlı birewden soń ayna aldın iyelep atırıp. Mashina júrip baratırǵanlıqtan az da bolsa jel esip tur eken. jel bolǵanı qurısın ıssı háwir laplap tur. Bizde onday emes. Bir-birege jamanlıq, qılapılıq etpeydi. Al, eger ózi tiyse, ońdırtpaydı, biraq. Sol jaǵınan abaylı bolıwıń kerek: kishkene bir qılmısıń, pásligiń ushın-aq kóp tayaq, dákki jep qalıwıń ábden múmkin. bul jerde tek márt adamlar ǵana jaqsı jasaydı. Jaǵımpaz, namıssız, ótirikshilerdiń kúni qarap...

Usı jerde Mirzamurat bolǵanda ǵoy, kórgen kúnin qorlıq eter edim, átteń, joq-tá... Bayaǵı tayaq oǵan az boldı. Qanshayım arashalap qaldı-dá!.. Bir jaǵınan meni qushaqlap alıp jibermegeni de abıray bolǵan eken. bolmasa ǵoy, qızıw pát penen óltirip tinar ma edim?! Ne bolsa da júrimi bar eken, biysharaniń...»²

Bul bapta Qayıptıń qamaqxanadaǵı ómiri sóz etiledi. Waqıyanıń baslanıwında «Zek» mashinası menen ayıplanıwshılardı alıp baratırǵanlıǵı haqqında ayıladı. Onda Qayıp ta bar. Qayıptıń túrmexanaǵa túsiwi onıń urlıq etiwi menen baylanıslı. Haqıyqatlıq, ádalat penen ash qarındaı toydırıw múmkin emes ekenligin túsingen ol urlıq penen aqsha tabıwǵa túsedı. Urlıq etkende de jetkendi tonaw menen emes, bálkim paraxorlıq penen bayıǵanlardıń, xalıqtı tonaǵanlardıń, bir sóz benen aytqanda insapsız adamlardıń úylerine urlıqqa túsedı. Mine usı sebepli Qayıp altı jıllıq qamaq jazasına húkim etiledi. Ol bunnan hasla narazı emes edi. Kerisinshe ol ushın bul ar-namıs penen teń edi. Ol túrmexanadaǵı ómirdi beyishke, al azatlıqta júrgendegi ómirdi dozaqqa teńeydi. Ol azatlıqtaǵı ómirdi «Jın-jıparlar uyası»na teńeydi. Sebebi ómir urı hám gázzaplarǵa, paraxor menen nainsaplarǵa tolı. Olar bar eken ádalattı jırlawshı adamlarǵa kún joq. Qaltasında aqshası barlar joqarıdaǵılarǵa para berip, Qayıp qusaǵan ápiwayı insanlardıń kesesiniń aǵarmay ótiwine sebepshi boladı. Olar qanshelli sawatlı,

¹ А.Әбдиев. жин-жыпырлар уясы. «Қарақалпақстан». Нөкіс. 2004.

² Сонда –Б 3-4

qánsHELLi haqlıqtı, ádalattı, húndandı, ar-namıstı birinshi orıńǵa qoymasın, báribir jarlı halında qala beredi. Kerisinshe, adamlar tárepinen ádalatsızlıqtıń qurbanı boladı. Qanday sınav kelse de Qayıp tuwrı sózinen, tuwrılıǵınan, tik minezliginen qaytpaydı. Sol sebepli ol túrmege túsip qaladı.

Al, ekinshi bapta bolsa, « – *Mallarıń toyǵa buyırsın! Bala-shaǵań mirimli bolıp, uzaq ómir súrgeyseń, balam! Aldıńdı alla ashıp, Qıdır ata hámiyshe joldasıń bolıp, qırıq shilten ǵayıp erenler janında júrsin áwmiy-in-n! – Shar bazardıń qasındaǵı dúkannıń aldında otırǵan kisi aldına taslaǵan azıraq tiyini ushın balaǵa pátiya berip atır. onıń bet-álpetine qarasań, alpıs bes-jetpisti alqımlaǵan adamnıń túrindey ájim basqanı menen, shınında eliw beslerge jańa qádem qoyǵan kisi edi. Ústinde jaman jirtiq shapan, onıń ishinde jaǵası kirden qatıp qalǵan kostyum. Kostyumnıń ishindegi aq kóylegi de qap-qara kir»³.*

Keltirilgen bul qatarlarda Sayımbet obrazı súwretlengen. Jinni atanǵannan berli ol hár kúni usınday etip qolın jayıp sadaqa soraytuǵın, jayıp otırǵan oramalına kimde kim bir tiyin bolsa da taslasa soǵan eń jaqsı pátiyaların berip otıradı. Onıń sırtqı álpetine qarasań waqtında sonday bir muǵallım boldı, kúshi kóp qarıwlı, kórgen qız-jawan kúyewim bolsa eken dep árman etetuǵınday insan boldı degenge adam bendesi isenbes. Ómirdegi bolǵan insapsızlıqlar aqıbetinde, hayalınıń oǵan islegen qıyanetiniń aqıbetinde ol usınday jaǵdayǵa túsip qalǵan edi. Mektep direktorı menen qosılıp Sayımbetke qıyanet etken Aqsúngúl kúyewiniń usınday halǵa túsip qalıwına sebepshi ayıpker edi. Mırzamurat Sayımbetten ósh alıw maqsetinde hayalınıń basın aylandırıp aladı. Olardı birge kórip qalǵan Sayımbet ekewin de ayamay sabalaǵanında, Mırzamurat miliciya menen tez járdemdi járdemge shaqıradı hám Sayımbetti jin urǵan, bizlerdi jazıqsızdan sabaladı dep ayıp taǵadı. Jinnixananıń vrachı menen kelisip oǵan nervtan ketiretuǵın ukol saldırıp onı aqıldan azdıradı. Mine sonnan berli Sayımbet kóshede sóylenip júredi. Bazıda «Aqsúngúl» degen qosıqtı saz namaǵa salıp aytıp júredi. Mırzamurattı ǵarǵaydı. Kóshede kórgenler onnan qashıp ketedi. Hámme onı tanıytuǵın edi. Sayımbet jinni dese kóshede jetti jastan jetpis jasqa shekemgi hámme biledi.

Sayımbet penen Qayıptıń ómiri mine usı qálpinde izbe-iz súwretlene beredi. ayırım syujetlerde olardıń ómiri ashıqtan-ashıq sáwlelenedi. Bir syujette Sayımbet haqqında sóz etilse, ekinshi syujette Qayıptıń ómiri tilge alınadı. Jazıwshı bul eki

³ Сонда –Б 4

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 9. September 2024

qaharmannıń ómirin aralastırıp súwretlep beriwge háreket etken. Syujetlerdiń arasında olardıń ómirin birge bayanlap kelgen qatarlar da kózge taslandı. Yaǵnıy tiykarǵı syujetke járdemshi sıpatında qollanılǵan syujetler bar. Olar eki qaharman táǵdiriniń bir-biri menen baylanıslı ekenligin ashıp beriwge xızmet etip kelgen.

Ulıwma juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, «Jin-jıpırlar uyası» romanınıń atamasınıń ózinen-aq belgili bolıp turǵanıday jámiyette bunday insanlardıń kópligi ókinshli álbette. Jazıwshı mine usınday jaǵdaylaradn kelip shıǵıp óziniń dóretpesin dóretiwge háreket etken. Roman sońında epilog sıpatında Sayımbet jinliniń balası Ernazar menen jazıwshınıń sáwbeti keltirilgen. Onda Ernazar ákesi sayımbettiń densawlıǵı tiklenip kiyatırǵanlıǵı hámmesi endi izine túsip atırǵanlıǵın aytadı. Usıǵan qaraǵanda bul roman haqıyqatında da bolǵan waqıya tiykarında jazılǵan bolsa ájep emes.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Абрамович. Г.А. Введение в литературоведение. Москва, «Просвещение», 1979,
2. Ахметов. С. Талантқа талап. Нөкис «Қарақалпақстан», 1986,
3. Ахметов С., Султанов Қ. Әдебияттаный. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1987
4. А.Әбдиев. жин-жыпырлар уясы. «Қарақалпақстан». Нөкис. 2004.
5. Ja’rimbetov Q. A’debiyattani’wdan sabaqlar. Woqi’w qollanba. No’kis, «Qaraqalpaqstan», 2012.

Research Science and
Innovation House